

Bilderna berättar – om gränsöverskridande och ”normbrytande” drag i svensk pietistisk mission

Rune Imberg

Präst i Svenska Kyrkan och i Missionsprovinsen i Sverige,
tidigare missionär i Kenya och
lektor i kyrkohistoria på Församlingsfakulteten i Göteborg
rune.imberg@ffg.se

Resumé

All kristen mission är på olika sätt gränsöverskridande och ofta "normbrytande". Här analyseras några viktiga element i svensk pietistisk mission, främst i Afrika, från och med 1860-talet. Med hjälp av en klassisk uppsats av Anders Nygren, visionen om att nå oromofolket ("galla") med evangeliet och, inte minst, välkända men tidstypiska bilder visas hur missionärerna i ord och handling gjorde vägval som fick radikala effekter. Många av vägvalen ses nu som självklara men var egentligen mycket radikala för sin tid.

Keywords

Anders Nygren, mission, Afrika, visioner, oromofolket, gränsöverskridande, normbrytande.

Inledning

Från första början väckte den kristna tron konflikt med den omgivande kulturen, något som redan Nya Testamentet vittnar om. Jesus räknade med att familjemedlemmar skulle komma i konflikt med varandra (Matt 10:35 f, Luk 12:52 f), medan Paulus i Första Korintierbrevet lyfte fram att det kristna evangeliet var en stötesten för judarna och en dårskap för ”grekerna”, vilket också skulle leda till sociala konsekvenser (1 Kor 1:22-26). Temat med sociala spänningar och konflikter återkommer på många ställen i Nya Testamentet.

En viktig anklagelsepunkt som riktades mot de kristna i romarriket var att kristen tro och livsstil destabiliserade rådande samhällsordningar och bröt mot samhällets lagar och normer.¹ Att kyrkan på sikt kom att förändra det romerska samhället på en rad områden, inte minst socialt, är välkänt.² Hela Europa kom att bestå av kristna samhällen som präglades av den ”konstantinska syntesen”, ett politiskt-religiöst samspel mellan statsmakt och kyrka som samtidigt rymde unika element för varje land och kyrkoprovins. Motsvarande utveckling i Mellanöstern och Nordafrika bröts genom islams framväxt och status som majoritetskultur.

När pietismen växte fram i det protestantiska Europa från och med senare delen av 1600-talet, kom pietistiska kristna att i varierande grad hamna i samspel resp. konflikt med den befintliga kyrkostrukturen. Pietismen var inget enhetligt fenomen, men i detta sammanhang är det inte nödvändigt att arbeta med mer precisa distinktioner mellan olika grupper och riktningar.³

Både pietismen i stort och dess olika undergrupper har rönt stort forskningsintresse, inte minst den numerärt lilla men verkningshistoriskt betydelsefulla herrnhutiska rörelsen. Att pietismen och herrnhutismen spelat en viktig roll för de protestantiska kyrkornas intresse för och engagemang i missionens sak är välkänt.⁴

I detta sammanhang är det överraskande, att svensk forskning i så ringa grad beaktat att svensk pietistisk mission i en rad avseenden var både ”gränsöverskridande” och ”normbytande” och till och med ”normbrytande”. Att detta normbrytande drag gällde för *de mottagande kulturerna* är egentligen ganska självklart, men många forskare har underskattat eller till och med misslyckats med att identifiera detta element beträffande de *sändande* länderna. Några tentativa förklaringar till detta kan vara:

- Nutida forskning är ofta mycket metod- och teoribunden, ”som man ropar i skogen får man svar”. Mindre lyckade val på metod- och teoriplanet kan medföra att forskaren riskerar att missa sensationella upptäckter och i stället fokuserar perifera detaljer.
- Fallgropar som ”historisk anakronism” och ”politisk korrekthet” kan innebära att man inte lyckas avkoda gångna tiders ”religiösa diskurs”.
- I många forskningstraditioner är man så textfokuserad att man riskerar att förbigå element som mer vädjar till fantasin eller känslorna. Textanalysen kan bli så dominant att man förbiser den information som avslöjas av en bildanalys av dåtida bilder resp. kartor.

¹ W.H.C. Frend, *Martyrdom and Persecution in the Early Church : A Study of a Conflict from the Maccabees to Donatus* (Grand Rapids : 1981), s. 104-126; Herbert B. Workman, *Persecution in the Early Church* (Oxford : 1980), s. 24 ff.

² Starks bok *The Rise of Christianity* ger ett antal exempel på detta, inte minst kap. 2 som behandlar klassperspektiv och kap. 5 som tar upp kvinnornas ställning i kyrkan; Rodney Stark, *The Rise of Christianity : How the Obscure, Marginal Jesus Movement Became the Dominant Religious Force in the Western World in a Few Centuries* (San Francisco : 1997), s. 29-47, 95-128.

³ I Harry Lenhammar, *Sveriges kyrkohistoria. 5 : Individualismens och upplysningens tid* (Stockholm : 2000), s. 20-31, ges en nutida framställning av svensk pietism.

⁴ Se t ex Bengt Sundkler, *Missionens historia : missionskunskap och missionshistoria* (Stockholm : 1963), s. 221, 225 (registret).

- Sist men inte minst: Eftersom pietismens ”normkritik” var totalt annorlunda än den som dominerar idag, är det en risk att nutida forskare antingen inte urskiljer den eller underskattar dess historiska betydelse.

I det följande ska vi studera några exempel som exemplifierar ”gränsöverskridande” drag i ett sammanhang, den rosenianska rörelsen i Sverige, där pietismen, ibland även herrnhutismen, varit betydelsefull. Främst gäller det afrikansk missionshistoria med fokus på EFS (Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens) arbete i nuvarande Eritrea resp. Etiopien. För att kunna identifiera dessa element ska vi utnyttja illustrationer och fotografier som är välkända men lätt underskattas i den moderna forskningen. Bilderna är inte systematiskt utvalda men representerar viktiga drag i främst EFS missionsarbete. De har, enligt min mening, sällan fått den uppmärksamhet som de förtjänar.

Som primärkällor i detta sammanhang kommer vi att använda dels ett tiotal årgångar av *Missions-Tidning* (1834-1844), dels ett halvdussin böcker som på olika sätt behandlar roseniansk mission i nordöstra Afrika: tre jubileumsskrifter, två missionshistoriska studier samt en doktorsavhandling i missiologi, utkomna mellan 1956 och 2016.⁵

Inledningsvis tar vi upp en känd uppsats av Anders Nygren. Efter detta behandlar vi ett fenomen som ofta utgör en tyst förutsättning för pietismens ”gränslösa agerande”, visionerna. Därefter ska vi med hjälp av bild och text analysera några exempel på ”gränsöverskridande och normbrytande / normbytande drag” i svensk pietistisk mission. Avslutningsvis ges några konkreta exempel.

En fråga att fundera över är denna: Är en förklaring till att många element i denna missionsverksamhet så ofta underskattats / förbisetts, att dess värderingar så ofta var överraskande ”moderna”, det vill säga att vi idag kan ha svårt att inse hur radikala och nydanande de en gång var?

⁵ *Missions-Tidning* 1834 – 1844, Allan Hofgren, *Med Gud och hans vänskap : Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen genom 100 år. En bokfilm* (Stockholm : 1956), Klas Lundström – LarsOlov Eriksson (red.), *Det stora uppdraget : EFS mission 1866-2016* (Uppsala : 2016); Gustav Arén, *Evangelical Pioneers in Ethiopia ; Origins of the Evangelical Church Mekane Yesus* (Uppsala : 1978), Karl Johan Lundström – Ezra Gebremedhin, *Kenisha : The Roots and Development of the Evangelical Church of Eritrea (ECE) 1866-1935* (Trenton, NJ : 2011), Robert Odén, *Våra swarta bröder : Representationer av religioner och människor i Evangeliska fosterlandsstiftelsens Missions-Tidning, 1877-1890* (Uppsala : 2012). En bok handlar primärt om Bibeltrogna Vänners verksamhet, [Axel B. Svensson,] *Missionssällskapet Bibeltrogna Vänners historia under tiden 1911-1961* (Stockholm : 1961), men tar upp både (moderorganisationen) EFS äldre mission och BV:s egna missionsinsatser i närliggande områden i nordöstra Afrika.

Att få kunskap serverad på en bricka! Något om geografiska perspektiv

För många år sedan köpte jag i Nairobi i Kenya en bricka med en bild av en afrikansk karta, framställd 1812.

Map of Africa, 1812¹²

(Bild 1, foto av brickan; bild 2: internetbild av samma karta från 1812.⁶)

⁶ Bild 1, foto på den fysiska brickan taget av R.I. Bild 2 är hämtad från Rune Imberg, *A Door Opened by the Lord: The History of the Evangelical Lutheran Church in Kenya* (Nairobi / Örkelljunga : 2008), s. 34.

Under årens lopp har något legat och ”skavt” i mitt undermedvetna när jag studerat brickans kartbild. Det fanns ett element som pockade på min uppmärksamhet. Till sist insåg jag vad det handlade om: *Afrikakartan fungerar som ett slags ”tidsmaskin”!*

När jag analyserade kartans utseende började jag erinra mig Anders Nygrens klassiska text, ”Det självklaras roll i historien”.⁷ Kartan fick mig att inse följande:

- I början på 1800-talet hade man en relativt korrekt kunskap om Afrikas kustlinje
- Återgivningen av vissa delar av Afrikas inland var korrekt, men i stort var de flesta områden felaktigt återgivna eller helt utan information (*Negroland, Unexplored...*). De centrala delarna av Afrika var helt tomma. De mest påtagliga lakunerna var avsaknaden av höga berg resp. floder och de stora sjöarna.
- Kartan förklarar ett viktigt drag i 1800-talets upptäcktsfärder, intresset för Nilens källor. När upptäcktsresande gav sig iväg till okända områden kunde helt okända ting möta dem, men en sak var alla som reste till det inre av Afrika medvetna om: Floden Nilen måste ha magnifika källor – men var fanns de, hur såg de ut?
- Kartan i sig antydde ett viktigt faktum, *varför så många européer på 1800-talet var fascinerade av oromofolket* (då i regel kallade *galla*). Den antydde rent visuellt, att för den som kom norrifrån (Egypten, Etiopien) kunde oromos (*galla*) fungera som ett *lås* eller som en *nyckel* till det inre av Afrika. Nådde man oromofolket borde man kunna nå stora delar av befolkningen i det inre av Afrika. Att det verkligen fanns stora grupper ”svarta” (då kallade *negrer*) i Afrikas inre, visste man sedan länge.⁸

Historieforskningens problematik – distans och kongenialitet

I samband med att jag reflekterade över afrikakartans geografiska perspektiv, aktualiserades alltså Nygrens uppsats ”Det självklaras roll i historien”. Där lyfter han fram att varje tid har en rad tankar och uppfattningar som är fundamentala men ofta outtalade, *självklara*. Hur ska då en forskare som lever långt senare, med andra outtalade värderingar, kunna förstå, analysera och förklara gångna tiders historia? Nygrens svar lyder: För att en historisk analys ska kunna ske krävs ”*distans och kongenialitet*. Först när dessa båda spänns mot varandra och bringas till samverkan uppkommer det historiska förståendet”.⁹ Det är alltså viktigt att distansen varken saknas (då mister man det historiska perspektivet) eller blir för stor (då blir det förflutna obegripligt):

Om distansen saknas, d.v.s. om historikern så lever i den tid han vill skildra, att dess självklara förutsättningar utan vidare bli hans egna, så går det historiska perspektivet förlorat för honom; han upphör att vara historiker.

⁷ Anders Nygren, ”Det självklaras roll i historien”, i: *Tro och vetande : Religionsfilosofiska och teologiska essayer* (Helsingfors : 1970), s. 92-101 (ursprungligen tryckt 1943-44).

⁸ Sedan tidigt 1600-tal har Västvärlden känt till oromofolkets existens men först under benämningen *galla*; Arén (1978), s. 29-39; notera särskilt s. 29, not 1. – Vi återkommer till dessa termer.

⁹ Nygren (1970), s. 94.

[---] Emellertid kan man nog säga, att detta fel är mindre vanligt än det motsatta. Felet i en historisk betraktelse består i allmänhet icke däri, att distansen är för liten, utan oftare däri att den är för stor eller – vilket betyder detsamma – att kongenialiteten är för liten. Ibland stiger historikern (det är här närmast fråga om idéhistorikern) helt oförväget in i den tid, han vill undersöka, som om han utan vidare skulle vinna tillgång till den med utgångspunkt från sina egna självklara förutsättningar. Därmed gör han sig emellertid skyldig till det ödesdigraste historiska fel som finnes, till *anakronism*. Varje vetenskap har sina speciella risker, fel, för vilka man lätt utsätter sig. *Det specifikt historiska felet är anakronismen*.

[---] Det finns två olika slag av anakronism. *Dels* den vanliga, enkla och relativt ofarliga anakronismen, som består däri att ting och personer råka bli placerade i en annan tidsmiljö än deras egen – sådana fel bli i allmänhet snart nog uppdagade och rättade. Men *dels* finns det en anakronism, som skulle kunna betecknas som den metodiska eller rent av *den principiella anakronismen*. Den består däri, att man, när man går till tolkningen av ett förgånget tidsskede, icke frågar efter dess egna förutsättningar, utan omtolkar det efter de självklara förutsättningar, som man själv råkar ha.

Så här långt är Nygrens resonemang relevant för allt slags historisk forskning. Det leder dock till ett följdproblem som han själv formulerar: Hur ska man kunna veta ”att man rätt uppfattat vad som för en viss tid gäller som självklar förutsättning”? Det handlar ju till stor del om uttalade och ofta omedvetna förutsättningar. Hans svar lyder:

Huru skall man under sådana förhållanden kunna skydda sig för godtycke? Garantien häremot ligger – så underligt det kan låta – i *materialet* självt. Går historikern till sitt material med falska, för detsamma främmande förutsättningar, så kommer han snart nog att erfara, att han får materialet emot sig, han får med ett obändigt material att göra. Det sätter sig till motvärn, det vägrar att låta sig infoga i det främmande tankeschemat. Det finns något, som skulle kunna kallas ”materialets motspänstighet”. Där detta framträder, är det ett säkert tecken på att man nalkats det med falska förutsättningar. Man blir tvungen att underkasta det allahanda konstlade tolkningar och göra våld på det för att över huvud få ut någon mening ur det. När man däremot funnit den rätta förutsättningen, visar sig detta däri, att materialet alldeles tvångsfritt låter inpassa sig däri. Den enkla och klara mening det ger är ett vittnesbörd om att det blivit riktigt förstått.¹⁰

Om forskaren i sin tolkning av framstående teologer och filosofer tvingas hänvisa till att dessa gjort sig skyldiga till ”inkonsekvenser och motsägelser”, eller att deras inkonsekvenser beror på att de stått under ”skilda inflytelser”, finns det alltså anledning att vara skeptisk. Nygren ifrågasätter att gångna tiders största tänkare gjort sig skyldiga till elementära tankefel och ideliga motsägelser. Om källmaterialet däremot framträder som logiskt koherent är sannolikheten större att man tolkat det på ett korrekt sätt, att man lyckats förstå (”avkoda” skulle vi nog säga idag) gångna tiders ”självklara förutsättningar”.

Min poäng är denna: Gamla kartor över Afrika underlättar för oss att inte bara logiskt utan även *intuitivt* förstå hur västerlänningar vid dessa tidpunkter tolkade afrikanska förhållanden. I det följande ska vi utnyttja Nygrens resonemang som ett instrument för att identifiera och analysera såväl *gångna tiders* som *nutida* uttalade självklara förutsättningar.

¹⁰ Nygren (1970), s. 95; alla kursiveringar gjorda av AN.

Är det inte så, vid närmare eftertanke, att all mission är ”gränsöverskridande”? Syftar den inte också, i stor utsträckning, till att vara både ”normbrytande” och ”normbytande”?¹¹ En viktig uppgift för oss idag är bland annat att identifiera olika typer av förändringar som nu kan uppfattas som självklara men som inte var det i dåtidens rådande historiska kontext.¹²

Den kraftfulla galla-visionen

Många missionssatsningar under århundradenas lopp kan förklaras med att individer, grupper eller kyrkor haft visioner.¹³ En av de starkaste missionsvisionerna under 1800-talet var att nå oromos (då kallat galla-folket) i Afrikas inre med evangeliet. En bidragande orsak torde vara, som vi sett, *kartografisk*. Vid 1800-talets början och mitt framstod oromofolket, utifrån dåtidens geografiska vetande, som nyckeln till kristnandet av Afrikas inre.

Det finns även andra förklaringar, bland annat *demografiska*: När missionsintresset väcktes i Sverige vid 1800-talets början, trodde man att jorden hade 800 miljoner invånare, varav 85 miljoner var afrikaner.¹⁴ I sin viktiga bok om sina östafrikanska resor, *Reisen in Ostafrika in den Jahren 1837-1855* (1858), uppgav missionären Johann Ludwig Krapf att gallastammen (oromo) torde uppgå till 6-8 miljoner individer. Han var en välkänd auktoritet på afrikanska förhållanden, så hans uppgifter innebar att gallafolket skulle vara en av Afrikas största och viktigaste folkgrupper och de kom att influera många missionssällskap i Europa.¹⁵

Gustav Aréns avhandling om Mekane Yesus-kyrkans rötter visar vilken kraftfull vision det handlar om. Visionen återkommer oavbrutet i hans bok. De fem galla/oromo-expeditionerna beskrivs i detalj,¹⁶ och en av bokens huvudpersoner är Onesimos (Nesib), en friköpt slav som blev kristen, studerade på Johannelund i Sverige och blev en av giganterna i oromo-kulturen: missionär, bibelöversättare och den som till stor del skapade skriftspråket *oromiffa*.

¹¹ Titeln på David J. Boschs magistrala arbete från 1991, *Transforming Mission*, (New York : 2006, 26th pr.) är mångtydig. Bosch visar i sin bok hur missionen i teori och praxis har förändrats över tid, hur den varierat mellan konfessionerna samt att den har förändrat de mottagande kulturen.

¹² ”It is the incomplete revolutions which are remembered; the fate of those which triumph is to be taken for granted.” Tom Holland, *Dominion : The Making of the Western Mind* (London : 2019, 3. pr.), s. xxix.

¹³ Det finns rikliga belägg i missionshistorien för visionernas betydelse. Namn som William Carey, David Livingstone, kardinal Lavigerie, Hudson Taylor, Lars Skrefsrud, Mary Slessor och Fredrik Fransson vittnar om hur visioner fungerat som en motor för det faktiska missionsarbetet samtidigt som de inspirerat understödjare på hemmaplan.

¹⁴ Enligt *Missions-Tidnings* allra första nummer, 1834, förmodade man att Europa vid denna tid hade 180 miljoner invånare, Asien 500 milj., Afrika 85 milj., Amerika 30 milj. samt Australien 5 milj., vilket skulle ge hela jorden en samlad befolkning på ca 800 milj. Av dessa var 500 milj. ”hedningar”, ”Muhammedaner” 90 milj. samt Judar 10 milj.; de ”Icke Christna” utgjorde därmed tillsammans 600 milj. Sammanlagt fanns det ”blott 200 millioner Christna”, fördelade på 100 milj. Katholiker, Grekiska Christna 40 milj. samt Protestantiska 60 milj. *Missions-Tidning*, nr 1/1834 (s. 3).

¹⁵ Johann Ludwig Krapf, *Reisen in Ostafrika ausgeführt in den Jahren 1837-1855* (Stuttgart : 1964), s. I:92 ff.

¹⁶ Arén (1978), kap. 10-14.B. För en uppdaterad framställning av dessa expeditioner, se Ezra Gebremedhin, ”Oromoexpeditionerna”, Lundström – Eriksson (2016), s. 68-75.

Denna vision har spelat en stor roll i afrikansk missionshistoria. Aréns avhandling, som primärt täcker perioden 1826/1866 – 1916, ger en magnifik sammanfattning:

The history which has been narrated in this book can be likened to a drama which unfolds itself in a colourful variety of scenes. The scenes are separated by varying intervals of time characterized by waiting, probing, retreating and advancing. There is one dominant theme to the whole drama: the vision of taking the gospel to the Oromo, or the 'Galla', as they were known to Western Christendom as far back as the middle of the seventeenth century. The vision was shared by British, Swiss, German and Swedish missionary societies. Each of these nationalities were [was?] to contribute the men and the means which eventually gave momentum to the planting of the Evangelical Church of Eritrea and the Evangelical Church Mekane Yesus in Ethiopia.¹⁷

Arén exemplifierar vad visionen har inneburit: En rad män och kvinnor har bejakat denna vision, ett antal afrikaner resp. svenska / europeiska missionärer har drabbats av stora umbäranden, vissa har dödats eller dött i plötsliga eller plågsamma sjukdomar. Utmed resans gång har en rad exceptionella personer trätt fram ur oväntade förhållanden; från den inhemska sidan handlar det bland annat om slavar, köpmän, skolungdomar och ortodoxa präster. Många personer har dött efter en kort tids tjänst eller fått så kringskurna arbetsförhållanden, att deras prestationer utifrån dessa omständigheter framstår som anmärkningsvärda.¹⁸

Missionens ”gränsöverskridande” och ”normkritiska” karaktär framgår tydligt när Arén ger en socialt-kulturell sammanfattning av det tidiga arbetet:

The vision of 'Galla', which Swedes shared with Germans, was to bear fruit in more than one area. The work around Massawa, the missionary endeavours in Kunama and Mensa, the ministry among Orthodox Christians on the Eritrean highlands, the missionary efforts among the Somali of the Kismayu area are all illustrative of this fact. The ministry at Imkullu with its special concern for freed slaves, for the education of girls, for the treatment of the sick, for the feeding of victims of famine and for the creation of literature in several languages is a good example of missionary activity on a broad front.¹⁹

Den ifrågasatta galla-visionen – eller möjligen pinsamma?

Man skulle kunna tro att galla-visionen har fått ett allmänt erkännande, men redan här blir Nygrens uppsats ett viktigt analysinstrument. Det visar sig snart många missionshistoriker (utifrån senare tiders dolda förutsättningar) haft svårt att hantera galla-visionen (utifrån gångna tiders förutsättningar). Problemen förefaller att ligga på flera nivåer.

¹⁷ Arén (1978), s. 439 f.

¹⁸ En noggrann läsning av Aréns avhandling bekräftar ånyo att kritiken mot den kristna missionen och missionärerna för att ha gått ”kolonialismens ärenden” ofta är mycket onyanserad. Missionärerna hamnade ofta i komplicerade avvägningar där de fick försöka göra det bästa möjliga i en svårtolkad situation. Missionärerna Carlsson och Svensson, till exempel, hamnade 1877 i fångenskap hos en provinsguvernör och placerades i ett mulåsnestall. De använde tiden till att lära sig amhariska och knyta kontakter med ortodoxa präster; Arén (1978), s. 238 f.

¹⁹ Arén (1978), s. 441 f.

a. Till att börja med är många missions- och kyrkohistoriker okunniga om *visionen om att nå gallafolket / oromo med evangeliet* eller har inte insett dess oerhörda betydelse.²⁰ En rad kyrkor (främst lutherska, anglikanska, metodistiska) samt vissa romersk-katolska kyrkoprovins i Östafrika, som idag består av tiotals miljoner kristna, är influerade av den. Dessutom kombinerades galla-visionen ofta med en annan vision – *The Apostles' Street*, idén att bygga ett pärlband av missionsstationer tvärs igenom Afrika (väst – öst, nord – syd).²¹

b. Nästa problem gäller *terminologin*, termen *galla*. Att folkgruppen själv förkastar beteckningen *galla* och kallar sig *oromo* är inget nytt. Detta har varit känt sedan 1858, då Krapfs bok publicerades. Han konstaterade där att *galla* är ett pejorativt begrepp, medan stammarna själva ville kalla sig *oromo*.²²

För många moderna forskare är det självklart, kanske utifrån ett slags ”politisk korrekthet”, att försöka undvika begreppet *galla*. Men här är det lätt att trampa snett. Det rimliga torde vara att använda folkets självbenämning, alltså *oromo*, om nu levande personer, medan det historiska materialet bör få styra vilka historiska termer som används, alltså *oromo* eller *galla*. Om man inte gör detta, är risken annars stor att man börjar bedriva historierevisionism.

Detta har, tyvärr, drabbat författarna till den i övrigt så utmärkta boken *Kenisha*. Av rädsla för att såra människor idag, eller möjligen av slentrianmässig politisk korrekthet, använder de nästan uteslutande begreppet *oromo*. Benämningen *galla* återfinns ytterligt sällan i boken, inte ens där den historiska visionen presenteras i detalj.²³

Varför är då termen *galla* så viktig att använda i historiska sammanhang? Jo, eftersom den missionshistoriskt varit så viktig, inte minst på svenska! Under lång tid drevs arbetet i Afrika under mottot: *Till Galla eller dö!* Det handlar om ett oerhört kraftfullt motto, även med moderna mått mätt (tungan rullar på alla l-en!).

Oviljan att sätta termen *galla* på pränt har lett till att mottot *Till Galla eller dö!* nästan blivit uttraderat ur svensk missionshistorisk forskning.²⁴ Det var dock mottot för det som blivit en av de största och mest framgångsrika svenska missionsinsatserna någonsin: *Ethiopian Evangelical Church – Mekane Yesus*, är numera världens största lutherska kyrka med ca 10 miljoner medlemmar. Det innebär att var åttonde lutheran i världen tillhör denna kyrka som bildades 1959 och som har sina rötter i visionen om att nå oromofolket med evangeliet.²⁵

²⁰ Se Imberg (2008), s. 32 ff, 36-39, resp. Rune Imberg, ”Dr. Krapf – the (Almost) Forgotten Missionary Pioneer”, i: SMT / *Swedish Missiological Themes*, 1/2010, s. 64-66.

²¹ Sundkler – Steed (2000), s. 510, 519; jfr Imberg (2008), s. 36-39, 47.

²² Krapf (1858), s. I:92 ff.

²³ Lundström – Gebremedhin. *Kenisha* (2011). Begreppet *galla* används ytterst sparsamt i boken, men återfinns till exempel på s. 180-181. Däremot saknas det på s. 126 där det borde varit ett nyckelbegrepp.

²⁴ Se dock Allan Hofgren, *EFS rötter eller De trodde och vågade*. (Uppsala : 1988), s. 58.

²⁵ Statistiken är hämtad från LWF: < <https://www.lutheranworld.org/content/member-churches> >, läst 210913, resp. < <https://www.lutheranworld.org/country/ethiopia> >, läst 210913.

c. För 1800-talets missionsvänner uppfattades mottot *Till Galla eller dö!* som en trumpetstöt, men med tiden verkar det ha känts allt mer pinsamt att använda. Tystnaden kring begreppet är svår att uppfatta på annat sätt. Arén använder begreppet *galla* i direkta citat, men i övrigt dominerar begreppet *oromo*. Hans motvilja mot att använda ordet *galla* märks till och med när han återger årsmötesbeslutet 8 juni 1865 då afrikamissionen startar.²⁶ I Lundström – Gebremedhins bok *Kenisha* är, som synes, begreppet *galla* nästan helt utrensat. Robert Odén anger i sin avhandling att han av principiella skäl inte vill använda termen ”galla” mer än nödvändigt, vilket dock skapar en distans till källorna (”materialets motspänstighet”, för att tala med Nygren!) när han sedan ska behandla ”gallaynglingen Onesimos” och ”Drömmen om Galla”.²⁷

Mottot *Till Galla eller dö!* är en nyckel till att förstå vilken roll gallavisionen till en början spelade för EFS-rörelsen. Därför är det utmärkt att Stefan Holmström vågade inleda sin artikel om EFS missionssyn på följande sätt: ”Till Galla eller dö! Så drastiskt kunde EFS 1866 formulera sig om de första missionärernas uppgift.”²⁸

d. Att man från afrikansk sida ogärna använder termen *galla* är förståeligt. Men varför denna ovilja från västerländskt håll när vi vet att termen under lång tid var så missiologiskt viktig? Antagligen finns det en ytterligare en orsak till denna tystnad, ofta outtalad. Vissa européer, särskilt under 1800-talets senare del, beskrev *galla*-folket som *Afrikas tyskar*. Krapf hittade inte på denna jämförelse men gillade den och spred den vidare i brev och skrifter:

The more he [Krapf] learnt of the Oromo people, the more he was taken by them. He went so far as to predict that they 'in time might become for Africa, what our Germany became for Europe'. In saying this he was largely influenced by the description of the Oromo that his Jesuit precursor [Balthazar Tellez] had given. His words made a great impact on friends in Europe. 'The Germany of Africa' became a catchword. Converted to Christ the Oromo would have an important mission to fulfil in the Horn of Africa by forming a mighty bulwark against Islam. [---]

The thought served Krapf himself as a lodestar, directing his entire missionary career. In the German edition [ought to be: the German original] of his *Travels*, published in 1858, he gave new urgency to the slogan by exclaiming: 'Give us the Gallas and Central Africa is ours!'²⁹

Att många reagerar över vissa sådana tankar och jämförelser är inte svårt att förstå. Samtidigt måste historieforskare kunna skilja mellan olika aspekter beträffande dessa visioner, vilka man behöver identifiera men som man personligen inte måste bejaka: *visionerna i sig* (till exempel att nå oromo-folket med evangeliet) resp. deras *verkningshistoria*. Annars faller man lätt i den fälla som Nygren varnat för: man lägger sina egna självklara förutsättningar som ett raster över de självklara förutsättningar som präglade tidigare generationer.³⁰

²⁶ Arén (1978), s. 29, not 1; s. 122, särskilt citatet som föregriper not 89.

²⁷ Odén (2012), s. 40, särskilt not 133, samt s. 250-251.

²⁸ Stefan Holmström, ”EFS missionssyn”, i: Lundström – Eriksson (2016), s. 18.

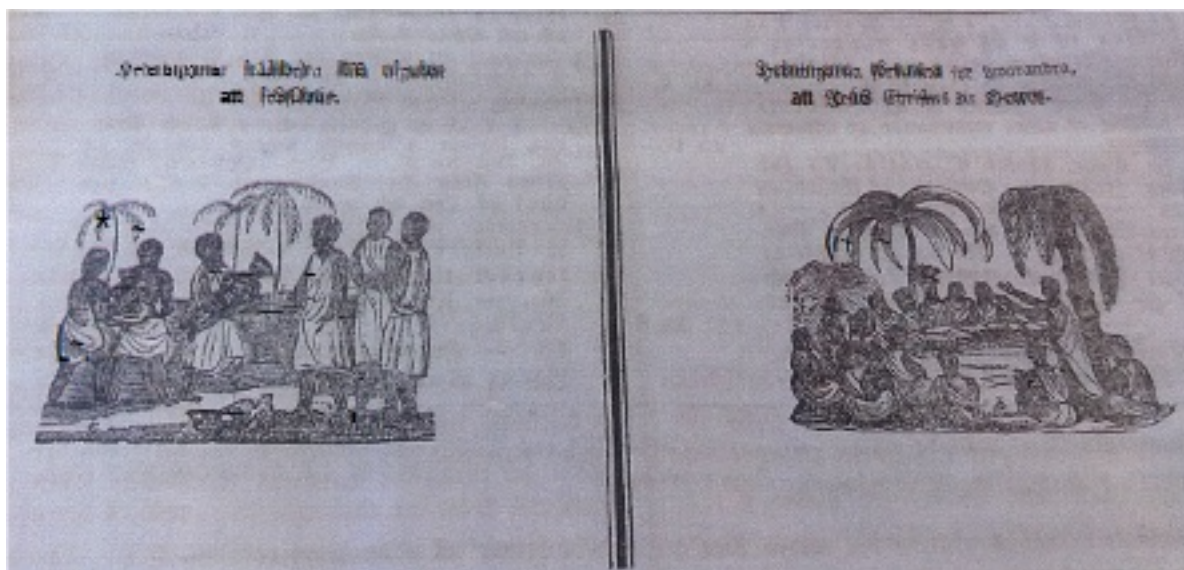
²⁹ Arén (1978), s. 73.

³⁰ Arén hade en kluven attityd till Krapf: å ena sidan lyfte han fram viktiga element i hans gärning, å andra sidan hade han svårt för vissa personlighetsdrag; Imberg (2008), p. 34, n. 16. Om man, som Arén (1978), s.

Galla-visionen – i praktiken

Galla-visionen var ur många perspektiv, även geografiskt, en *gränsöverskridande* vision (liksom egentligen all mission!), men hur såg den ut i praktiken?

Redan på 1830-talet proklamerades en tydlig missionspolicy i *Missions-Tidning*. (Rosenius redigerade denna tidning under åren 1842-1868, parallellt med *Pietisten*; hans mentor, George Scott, var den som hade startat upp de båda tidningarna.³¹) Tidningens första illustration bestod av två bilder. Den första teckningen handlade om att "hedningarna" skulle bryta med sina gamla avgudar och förstöra dem (jfr Apg 19:19), den andra om att de skulle proklamera evangeliet för varandra.³²

(Bildtext: *Hedningarna frambära sina afgudar att förstöras, resp.: Hedningarna förkunna för hvarandra, att Jesus Christus är Herren.*)

I detta sammanhang bör det noteras, att Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens arbete i Eritrea och Etiopien inte inleddes i syfte att grunda kyrkor på afrikansk jord. Till skillnad från romersk-katolsk mission, som strävade efter att alla självständiga inhemska kyrkor i Afrika och Asien skulle erkänna Roms överhöghet, respekterade man deras självständighet. Tanken var i stället, utifrån en vid denna tid ovanlig vision, att understödja den inhemska, etiopiska kyrkan i syfte att där underlätta en evangelisk väckelse. (Därmed återspeglade EFS missionsinsatser i Afrika

83, not 203), anklagar Krapf för att inte vara tillräckligt romantisk i sin korrespondens med sin blivande hustru, bör man nog först erinra sig Nygrens varningar om konflikten mellan outtalade förutsättningar.

³¹ Anders Jarlert, *Sveriges kyrkohistoria. 6 : Romantikens och liberalismens tid* (Stockholm : 2001), s. 115, 133; Klas Lundström, "Rosenius – missionsmannen", i: LarsOlov Eriksson – Torbjörn Larpers (red.), *Carl Olof Rosenius : Teolog, författare, själavårdare*, (Skellefteå : 2016), s. 96 ff.

³² *Missions-Tidning*, 4/1836, s. 31.

på sätt och vis EFS egen status i relation till Svenska kyrkan!) Först efter åtskilliga årtionden blev det aktuellt med kyrkogrundande i Eritrea resp. Etiopien.³³

För att denna vision med inhemska kristna, som själva fungerade som missionärer, skulle kunna bli verklighet, var det nödvändigt att satsa på utbildning i stor skala. Här, och på en rad andra områden, kom utvecklingen att få överraskande och ofta oväntade bieffekter.

Gränsöverskridande och ”normbrytande / normbytande” handlingar

Vi ska nu studera ett antal exempel på ”gränsöverskridande och normbrytande / normbytande handlingar” som blev resultat av den övergripande visionen att nå gallas / oromofolket med evangeliet. I detta sammanhang måste man konstatera att alla historiska handlingar har sin egen bakgrund, vilka eftervärlden kan tolka och analysera på olika sätt. Det handlar i detta fall om ett antal *gränsöverskridande handlingar* (kopplad till en gränsöverskridande ideologi) i en lokal kontext med ett antal aktörer:

- missionärer
- lokalbefolkning (de ”infödda”)
- lokala beslutsfattare (furstar och hövdingar, längre fram i tiden ofta koloniala myndigheter).

Alla dessa handlingar utspelas i en konkret situation som ofta var komplicerad eller förvirrad, och som inte alltid är lätt att analysera ens i efterhand, bland annat på grund av brist på källor, språkproblem och kulturell distans (Nygren återigen!).

Vi ska i det följande försöka identifiera, tolka och analysera några exempel på uttryck för gränsöverskridande med hjälp av bland annat olika bilder. Notera att vi kommer att anlägga ett tre- eller fyrfaldigt tidsperspektiv:

- de faktiska *handlingarna* (oftast på missionsfältet, ibland på hemmaplan)
- *bedömningar* på hemmaplan av dessa händelser (framför allt av missionsledning och styrelse, men ibland även av understödjarna)
- historicerande *tolkningar* av händelserna (bland annat i jubileumsskrifter)
- ibland även modern *missiologisk forskning*. Särskilt den sista nivån kan ses som ett slags metanivå.

a. Normkritiskt socialt handlande; friköpande av slavar

Missionärerna drevs framför allt av en vilja att nå ut med evangeliet, men deras missionsiver var ofta förenad med ett starkt socialt patos. Det är uppenbart för en nutida läsare av dåtida texter att det fanns kulturella företeelser som både missionärerna själva och deras understödjare i Sverige (”missionsvännerna”) avskydde, ja, hatade. Detta gällde framför allt *slaveriet* (med koppling främst till Afrika), men även fenomen som *änkebränning* (särskilt vanlig i Indien),

³³ Beträffande detta se Arén (1977), s. 123.

fotbindning ("lotusfötter", en sedvänja som var vanlig i kinesisk överklass),³⁴ och, längre fram i tiden, *kvinnlig omskärelse*.³⁵ Detta sociala patos märks redan från början i *Missions-Tidning*. I tidningens andra nummer, 2/1834, triumferar man över att slaveriet förbjudits i den engelskstyrda delen av världen och i tidningens tredje årgång publicerar man en illustration som visar den avskydda änkebränningen (*sati / suttee*).³⁶ Pietismens sociala engagemang framgår tydligt redan på 1830-talet, långt innan EFS över huvud taget existerade.³⁷

Missionärerna började tidigt att *köpa loss slavar* i stor skala. Huvudsyftet var att befria dem, men man närde även förhoppningar om att vissa befriade slavar skulle kunna bli evangelister inom sitt eget folk. Utfallet var, naturligtvis, omöjligt att förutsäga. Bland de manliga slavar som B. P. Lundahl lyckades friköpa våren 1884 fanns inga "evangelistämnen", men av de 24 kvinnorna har inte mindre än tre skrivit in sig i eritreansk/etiopisk kyrkohistoria. *Feben Hirpé* (ca 1860-1961!) blev tillsammans med sin man drivande i muslimmission och skolarbete, *Lidia Dimbo* (ca 1872-1933) kom att gifta sig med *Onesimos* (även han f.d. slav; 1850-1931) och var liksom hans första hustru *Mihiret Hailu* (d. 1888) engagerad i hans arbete, däribland olika missionsresor. Mest känd är *Aster Ganno* (ca 1874-1964, eller möjligen 1859-1964!), en portalfigur i oromofolkets kulturhistoria.³⁸

b. Utbildning av afrikaner ("infödda") på missionsfältet

Det primära syftet med missionsarbetet i Afrika (samt Asien och andra områden) var att nå icke-kristna folk, "hedningar", med evangeliet. Av detta skäl blev skolorna på missionsfälten omgående en viktig företeelse med stor betydelse på både kort och lång sikt, något som litteraturen ger rikliga exempel på, också i överraskande sammanhang. Vi ska här nämna tre sådana.

De europeiska kolonialmakterna, som från 1800-talets slut började ta kontroll över nästan hela Afrika, hade initialt ett minimalt intresse för afrikanernas skolgång, vilket gav missionsskolorna en nästan total dominans i de flesta kolonier.³⁹ Det är ett välkänt faktum att missionsskolorna åtminstone indirekt kom att spela en stor roll för *frigörelseprocessen* från kolonialmakterna,

³⁴ "Den första organiserade oppositionen mot fotbindning i Kina startade under 1870-talet genom de västerländska kristna missionärerna." Se < <https://sv.wikipedia.org/wiki/Fotbindning> >, läst 210913.

³⁵ Ephigenia W. Gachiri, IBVM, *Female Circumcision : With Reference to the Agikuyu in Kenya* (Limuru, Kenya : 2000), s. 39 ff; se även debattartikel av Rune Imberg i (svenska) Dagen, "Kristna har lett kampen mot könsstympning", < <https://www.dagen.se/debatt/2015/03/12/kristna-har-lett-kampen-mot-konstympning/> >, läst 210913.

³⁶ *Missions-Tidning*, 2/1834, s. 1; 9/1836, s. 69.

³⁷ Notera också fenomenet "zenanamission", som vände sig till kvinnor i haremsmiljöer, särskilt i Indien. "Redan 1887 startades den så kallade zenana-missionen med syftet att nå kvinnor som inte fick röra sig utanför sina hem." Martin Nilsson, "Indien", i: Lundström – Eriksson (2016), s. 216 ff.

³⁸ Arén (1978), s. 250-251, 294-296, 417, 423, 430, 438. Både *Aster* och *Feben* blev anmärkningsvärt gamla; se Arén (1978), s. 295 f resp. Lundström – Gebremedhin (2011), s. 165.

³⁹ Se Sundkler – Steed (2000), s. 636 f, om skolförhållandena i Afrika före 1920: "The missions held 90 percent of all village education in their hands."

eftersom många av de män som kom att utgöra den lokala eliten under avkoloniseringsprocessen vid 1900-talets mitt hade gått på missionsskolor, som totalt dominerade skolverksamheten i de flesta kolonier.⁴⁰

Viktigt att notera är att EFS, i likhet med många andra missioner, tidigt satsade på *skolgång för flickor* i stor omfattning. I Eritrea grundade Emil Hedenström 1874 både en pojk- och en flickskola. Liknande mönster med tidiga skolsatsningar som riktade sig till flickor förekom i Indien resp. Etiopien.⁴¹ Dessa strävanden fortsätter att bära frukt ännu idag. De kristna missionerna, pietistiska och andra, har fostrat mängder av kvinnliga pionjärer i en rad länder. *Aster Ganno* är ett välkänt exempel med en exceptionell betydelse; vi återkommer till henne.

Överraskande är också att EFS missionsledning tidigt började *skicka lovande afrikanska ynglingar* till Johannelund, då beläget i Bromma, för utbildning. Missionsskolan var avsedd att utbilda missionärer, men det faktum att man i ett tidigt skede valde att även börja utbilda afrikaner är inget som eftervärlden har lyft fram särskilt tydligt. Kanske har man inte ens idag insett de långsiktiga effekterna av detta vägval. Hofgren valde i sin EFS-historik 1956 att fokusera en märklig / tragisk incident, medan LarsOlov Eriksson i sin Johannelundshistorik bara konstaterade att ”en rad elever från Afrika [kom] att gå på Johannelund. Flera av dem sändes sedan tillbaka till sina hemländer som missionärer i EFS och Svenska kyrkans tjänst.” Men *Missions-Tidningens* elevfotografier från 1880-talet, återpublicerade 1956, förtjänar mer uppmärksamhet än så.⁴² De vägval som EFS missionsledning utbildningsmässigt gjorde under 1800-talet fick efterverkningar långt fram i tiden. Det handlar om ”socialt normbrytande” på flera områden, däribland prästvigningar av unga afrikanska män.

⁴⁰ Indiern Vishal Mangalwadi lyfter tydligt fram sådana perspektiv i boken *The Book that Made Your World : How the Bible Created the Soul of Western Civilization* (Nashville : 2011). Enligt Mangalwadi är det i hög grad den kristna missionen som skapat det moderna Indien: ”Bible translators such as Carey, Buchanan, Martyn, and Gilchrist began to create a new identity for modern India. [- -] Our national leaders, such as Gandhi and Nehru, provided leadership to the nationalist movement, but they would have had no ‘nation’ to lead without the biblical idea of nation, that came to us through the linguistic revolution initiated by Bible translation and English literature introduced by Christian education”; Mangalwadi (2011), s. 176f, jfr 169 f. Missionernas betydelse för skolutvecklingen betonas i kap. 12 (s. 194 ff): “Neither colonialism nor commerce spread modern education around the world. Soldiers and merchants do not educate. Education was a Christian missionary enterprise. [---] The biblical Reformation, born in European universities, took education out of the cloister and spread it around the globe.”

⁴¹ Lundström – Eriksson (2016), s. 34, 40 f; jfr s. 103 (Etiopien) samt 219 f (Indien; två pojskolor öppnades där 1880 och de första flickskolorna redan 1881 resp. 1882).

⁴² Allan Hofgren (1956), s. 182, LarsOlov Eriksson, ”Från missionsinstitut till teologisk högskola”, i LarsOlov Eriksson – Torbjörn Larpers (red). *Johannelund 150 år : 1862-2012* (Uppsala 2012), s. 23.

1884

Fem mörkhyade elever på Johannelund

Josef Zulu (1880-85), Hailo Mihail Kidawo (1881-86), Tewolde Medhin (1883-87), Markus Germai (1884-88), Hagena Natanael (1884-89).

En våldsam elev

Seende Josef stå förtig med yxan i hand uppmärksade en elev honom en gång att kliva veden, han såg, men han hotade honom då med den upplyftade yxan. Till följande av detta hot tillkallades en lärare, som då förordnade, att Josef skulle inspärmas i en skuldb uppe på Institutet. Men kommen ända till ett hörn av andra trappan av huset ställde sig Josef till motvägen med ett fast grepp om en stor kniv, som han i farten tillgräp i köket. En kraftig man bland eleverna, som fruktade, att Josef skulle rum emot läraren, förskräkte då att med ett kraftigt slag på Josefs arm slå bort kniven. Men han misslyckades, så att hans egen arm fick ett stort sår ända till benet. Josef bars sedan in i skrubben, men på ett

öfverklart sätt kom han ut genom en annan dörr (där bredvid) och gick högtidligt förbi oss, som höllo vakt vid den första dörren. Med den skrade för jag strax därpå till Serafimerlasarettet i Stockholm och fick honom förbanden. Josef gick emellertid ut i skogen men blev snart omhändertagen och förde hem av sin rumakamrat K. Coderqvist, en av de 16 eleverna i klassen efter min. Efter denna förskräckliga händelse började dock hos Josef ett nytt skede av hans liv. Gud ledde det onda till godo.

K. G. Rodén i Hälsning från Johannelund 1923

(Hofgren 1956, s. 182; notera att Germai / Girmai avbildas i svensk kaftan)

c. Högre utbildning i Sverige

Hofgrens bild och text, som dokumenterar att fem afrikanska elever (en exceptionell siffra i sig!) år 1884 studerade på Johannelund, visar att missionsledningen i början valde att sända flera ”påläggskalvar” till Sverige – det fanns ju ingen lämplig, motsvarande utbildning i Afrika. Relativt snabbt kom man dock att ompröva denna linje. Bland annat ansåg man att detta agerande kunde skapa en splittring mellan de Sverige-utbildade och deras hemmiljö.⁴³ Att flera med tiden mycket viktiga personer kom att studera på Johannelund, däribland *Onesimos Nesib* (1876-81) och *Tewolde-Medhin Gebre-Medhin* (1883-87) är välkänt.⁴⁴ De radikala vägval som EFS ledning, domkapitlet i Uppsala, ärkebiskop Anton Niklas Sundberg och kung Oscar II gjorde 1888-89 kommenteras dock sällan. Deras samstämmiga beslut innebar att eritreanen *Marqos Girmai*, tillsammans med en norrmann och ett tiotal svenskar, kunde prästvigas i Uppsala domkyrka måndagen den 3 juni 1889. Prästvigningen av en afrikan, förrättad av

⁴³ Se Arén (1978), s. 345 f. För afrikaner var resorna från Eritrea till Sverige säkerligen extra komplicerade, se Alazar Menghestu, *Bakgrunden till och framväxten av en luthersk kyrka i Eritrea, 1911-1932 : Eritreanskt-svenskt initiativ* (Sundbyberg : 2003), s. 27 f, Arén (2008), s. 249, n. 2.

⁴⁴ Arén (1978), s. 249 f, 296 f.

ärkebiskopen, är ett viktigt vägval i Svenska kyrkans historia som inte fått den uppmärksamhet som den förtjänar.⁴⁵ Han verkar alltså ha varit den första afrikan som blivit prästvigd i Svenska kyrkan (i hans fall för tjänst på missionsfältet., med tjänsteansvar inför Uppsala domkapitel). Till saken hör att Girmai sju år tidigare, 1882, hade tagit sig till Sverige på eget initiativ!⁴⁶

d. Inhemska krafter som missionärer

EFS gjorde i anslutning till detta flera viktiga vägval: Man valde att skicka ut prästen Girmai, som i sin tjänsteutövning använde sedvanlig svensk kaftan, såsom *missionär* och inte som lokalanställd. I och med detta hade man i ett mycket tidigt skede gjort ett viktigt vägval ur rassynpunkt. Han hade samma utbildning som vissa av missionärerna (i själva verket högre de flesta), han hade samma rättigheter och skyldigheter som andra prästvigda missionärer och han arbetade, i princip, under samma villkor som manliga missionärer i allmänhet. Det är uppenbart, att samarbetet mellan missionärer och dessa välutbildade inhemska krafter inte alltid löpte friktionsfritt. Det är samtidigt tydligt, att de inhemska medarbetarna i vissa sammanhang inte drog sig för att ta för sig kommandot över missionärerna.⁴⁷

e. Blandäktenskap

De tidigare nämnda vägvalen var viktiga på lång sikt, det kan vi idag konstatera, och skapade möjligheter att på sikt etablera en rad kyrkobilddningar i Afrika och Asien under inhemskt ledarskap. Samtidigt måste man konstatera att den verkligt explosiva handlingen ur kolonialmyndigheternas perspektiv var en tredje handling som även denna berörde Girmai, nämligen hans äktenskap med en svensk missionär, Regina Johansson. Här handlar det om socialt normbrytande (eller normbytande!) på högsta nivå, nämligen *blandäktenskap*.

⁴⁵ Både Engelska kyrkan och Svenska kyrkan var alltså beredda i ett tidigt skede att prästviga inhemska krafter från missionsländerna. (Samwel Crowther, ca 1809-1891, även han en tidigare slav, blev prästvigd 1843 och biskopsvigd 1864 i den anglikanska kyrkan; se F. L. Cross & E. A. Livingstone (red.), [Oxford] *Dictionary of the Christian Church* (Peabody, MA : 2007), s. 434.) Den romersk-katolska kyrkan, däremot, dröjde ofta mycket länge med att prästviga inhemska krafter. Bristen på inhemska präster förföljde arbetet i Sydamerika fram till början av 1900-talet; se Adrian Hastings, "Latin America", i: Adrian Hastings (red.), *A World History of Christianity* (Grand Rapids, MI : 2000), s. 330-357, t ex: "Bishop Zumárragas College of Santa Cruz at Tlatelolco was intended to produce an Indian clergy who were taught Latin, theology and philosophy, but none was ever ordained as it became clear how unsuitable celibacy was for Indians", s. 335; jfr s. 342 ("it would be a mistake to ordain the Indians to the priesthood"), 346 ("[h]ere, as everywhere else, the failure of the mission lay in the lack of any local clergy").

⁴⁶ För detaljer kring Girmais resa till Sverige och prästvigning, se Menghestu (2003), s. 27-31; jfr Arén (1978), s. 333 f. För att prästvigningen skulle kunna äga rum krävdes beslut av Kungl. Maj:t, alltså kungen i konselj. – Vad gäller stavningen av Girmais namn följer jag Menghestu.

⁴⁷ Beträffande löner etc., se Menghestu (2003), s. 30-33, Lundström – Gebremedhin (2011), s. 174 f; betr. relationerna mellan missionärer och infödda krafter, se not 60, nedan, och Odén (2012), s. 235 ff, 290-292.

1901

Blandat äktenskap i Asmara vållar oro

Personliga meddelanden

En dotter föddes den 29 juni åt pastor
Markus Gernel och hans hustru Regina,
f. Johansson.

Missions-Tidning 19/7 1901

Brev från ecklesiastikministern

Stockholm den 29 aug. 1901.

Ordföranden i Evangeliska Fosterlands-
stiftelsens styrelse Herr Hovrättsrådet
m. m. C. U. Widerström.

Missionen hos italienska regering-
en över de bestående händelserna inom
Evangeliska Fosterlandsstiftelsens mis-
sion i Eritrea i Ost-Afrika synes farfara.
Enligt mig tillhandskommet meddelande
förväntar nämligen italienska regeringen
att av Stiftelsens styrelse erhålla öfver-
vakande och öfvervakande:

1. att missionsstyrelsen ämnar i fram-
tiden från sin tjänst i Eritrea skilja varje
av dess beroende person, som ingår s. k.
blandat äktenskap; och

2. att missionsstyrelsen ämnar giva den
av densamma beroende personalen order
att undvika sig från allt, som är ägnat att
framkalla oro och stridigheter bland den
infödda befolkningen. I meddelandet till-
ägges, att skulle missionsstyrelsen icke
finnas villig afgiva de nu ifrågasatta för-
klaringarna, så utskärfar den sig för att
bestäva den välvilja och det skydd den
hittills av de italienska myndigheterna
besjuttit.

På samma gång jag bringar detta till
herr hovrättsrådets kännedom, beder jag
att få uttala den öfverhoppningen, att Stif-
telsens styrelse måtte afgiva den öskade
förklaringen och öfvervakande, vilket
öfverhoppning torde ske i ett till mig ställt
brev.

Med utmärkt högaktning
Nils Claesson

Markus och Regina Gernel, f. Johansson. De gifte sig 6/12 1899 i Asmara.

(Hofgren 1956, s. 233)

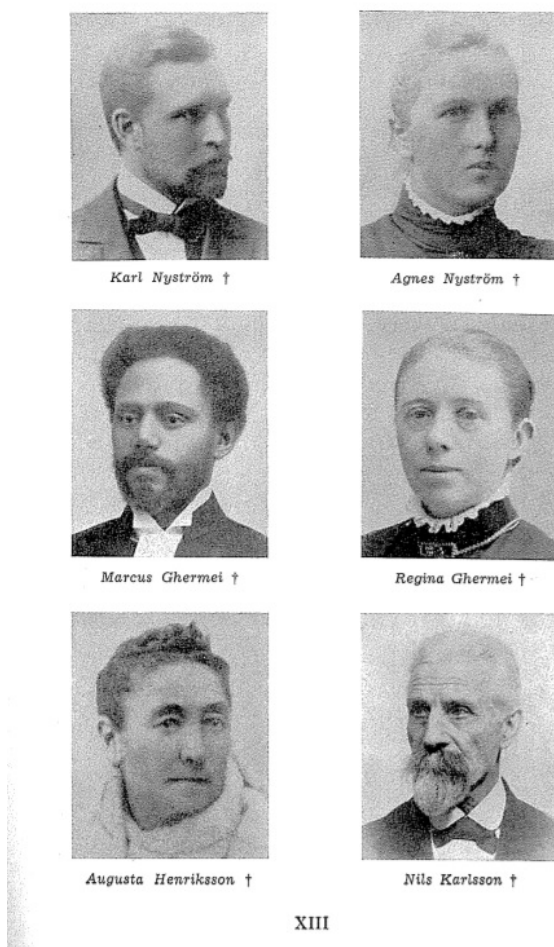
Detaljerna kring detta äktenskap, ingånget i dec. 1899 – de italienska kolonialmyndigheternas reaktion, den svenska utrikesförvaltningens svar, den svenska regeringens påtryckningar gentemot EFS styrelse resp. dess ordförande hovrättsrådet C U Widerström – är välkända och väl dokumenterade.⁴⁸ EFS styrelse hade avrått från äktenskapet men inte förbjudit kontrahenterna att ingå det; man beslöt sedan av hänsyn till kolonialmakterna (men inte av teologiska skäl!) att i fortsättningen inte tillåta ”blandade äktenskap” mellan missionärer och den infödda lokalbefolkningen.⁴⁹ I och med att paret Girmai 1911 beslöt att gå över till tjänst inom Missionssällskapet Bibeltroga Vänner, blev problematiken aktualiserad även där. BV:s styrelse kom att lägga sig nära den linje som EFS tidigare valt. Samtidigt kan man konstatera

⁴⁸ Se Hofgren (1956), s. 233, Arén (1978) s. 344, Menghestu (2003), s. 32 f.

⁴⁹ Rent allmänt hade svenska missionsorganisationer ofta, åtminstone fram till 1950-talet, detaljerade synpunkter på missionärsäktenskap, inte minst när missionärerna skulle få gifta sig. Den frågan var aktuell när mina egna föräldrar skulle gifta sig i augusti 1943 (Judith Imberg, ”Minnen”, otr. källa).

att Girmai även i BV:s officiella jubileumshistorik, i text och bild, framställs som en traditionell, prästvigd missionär och inte som ”inhemsk medarbetare”.⁵⁰

Förteckning över BV:s första missionärer i Eritrea / Etiopien; [Svensson], 1961, bildsida XIII.
(Frågan är om Axel B. Svensson och BV:s styrelse någonsin insåg hur anmärkningsvärd denna bildsvit var. Den publicerades 1961, alltså samtidigt som de svarta förde sin Civil Rights-kamp i USA och två år innan Martin Luther King höll sitt berömda tal ”I have a dream”).

f. Kvinnliga missionärer

En annan sida av verksamheten som ofta glömts bort eller inte rönt tillräcklig uppmärksamhet gäller de kvinnliga missionärernas ställning, som genomgick en snabb och radikal utveckling.

När EFS inledde sitt arbete i Eritrea 1866 skickades bara män ut, men redan efter ett par år blev det aktuellt att skicka ut kvinnor. De första reste ut som ”missionsbrudar” och sågs inte som

⁵⁰ [Svensson] (1961), s. 69-70, bildsida XIII. Jfr Alazar Menghestu, ”Framväxten av en luthersk kyrka på Afrikas jord (Eritrea). Uppkomst, utveckling och enhet”, i: Torbjörn Larpers – Rune Imberg (red.): *Den rosenianska väckelseörelsen cirka 1890-1920 och bildandet av Missionssällskapet Bibeltroga Vänner 1911* (Uppsala : 2010), s. 168, 170.

missionärer utan som kvinnor *gifta med missionärer*.⁵¹ Ganska snart sändes dock ogifta kvinnor ut för att bedriva ett självständigt arbete främst bland flickor och kvinnor. I samband med att EFS öppnade ett fält i Indien 1877 blev frågan akut; för att kunna nå kvinnor i Indien som levde i bland annat harem initierades det som då kallades för zenanamission.⁵²

Förhållandena på missionsfältet ledde alltså till att kvinnliga missionärer (oftast ogifta) i ett tidigt skede kunde gå in i främst kvinno- och skolarbete samt vissa former av socialt arbete. Antalet kvinnliga missionärer ökade med tiden.⁵³ På missionsfälten fanns det på 1800-talet alltså ett yrkesmässigt svängrum för kvinnor som ofta saknade motsvarigheter i Sverige.

7. Avslutande exempel

Vi har sett hur svensk pietistisk mission, här i roseniansk tappning, i sin samtid var både gränsöverskridande och normbrytande – både i sändarlandet Sverige och i det mottagande missionslandet. Att radikaliteten i detta fortfarande ofta inte uppmärksammas tillräckligt kan hänga samman med att pietismen på ett *sexualetiskt plan* stod för en tydlig moralisk linje och alltså inte var amoralisk / hedonistisk (dessutom mycket kritisk till alla former av polygami [polygyni]). Däremot var den på en rad andra områden *socialt, politiskt, allmänhetiskt* (därtill *geografiskt*) gränsöverskridande, alltså ”normbytande”, och därför har denna verksamhet ofta hamnat ”under radarn”, t ex paret Girmais äktenskap. Kvinnliga missionspionjärer har sällan lyfts fram, om inte deras insatser uppmärksammas idag av mycket speciella anledningar, t ex hundraårsminnet av Alma Johanssons insatser mot folkmordet på armenier 1915.⁵⁴

Vi ska nu till sist studera två exceptionella människoöden, båda från oromofolket. De utgör tydliga exempel på hur gallavisionen inte bara ger skörd i vår tid, utan att den redan i ett tidigt skede ledde till exceptionella livsöden. Det handlar om *Aster* och *Onesimos*.

⁵¹ Klas Lundström, ”Eritrea”, i Lundström – Eriksson (2016), s. 33: ”I januari 1869 kom inte mindre än nio svenskar som förstärkning till Tendar: sju män och två kvinnor. Kvinnorna var ’missionsbrudar’, det vill säga de kom i första hand för att gifta sig med sina fästmän som fanns på plats och som de alltså redan var förlovade med.” Nilsson, ”Indien”, s. 217: ”Ur EFS styrelses protokoll den 9 april 1878: ’Beviljat missionärerna M. Erikssons och L. A. Edmans anhållan att till hösten erhålla sina brudar sig tillsända.’ Detta blev också början till kvinnliga missionärer, även om det skulle dröja ca 20 år efter det att de första kvinnorna sändes ut till dess att de officiellt kallades för missionärer.”

⁵² Jfr not 37, ovan.

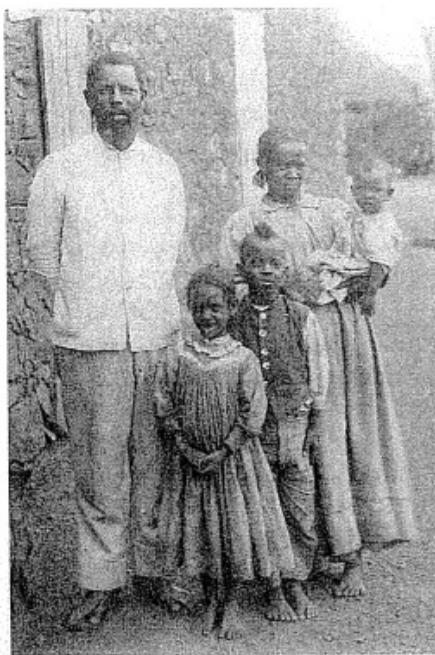
⁵³ År 1916 hade EFS skickat ut 116 missionärer, därav 53 kvinnor; Lundström, ”Eritrea”, s. 41.

⁵⁴ Alma Johansson (1881-1974), som var utsänd av KMA (Kvinnliga Missionsarbetare), har t o m blivit uppmärksammas av den svenska riksdagen – 100 år senare; < <https://data.riksdagen.se/fil/8055F2D8-57E7-4ED7-BF60-5F53E5D27637> >, läst 210913.

Kvinnornas radikalt förändrade situation – Aster

Aster Ganno, en oromoflicka som 1884 befriades ur slaveri, blev djupt engagerad i arbetet att nå sitt folk med evangeliet. När hon avslutat sin skolgång (!) blev hon involverad i litterärt arbete och kom att arbeta med en rad projekt på oromo-språket: en ordbok, översättningen av Nya resp. Gamla Testamentet, en bok med bibelberättelser, en sångbok och så vidare.

Hon var *Onesimos* viktigaste litterära medarbetare (de var alltså inte gifta med varandra). Att en *före detta slavinna* kunde spela en så fundamental roll för oromolitteraturens utveckling vittnar inte bara om hennes egen kapacitet utan även om vilka dynamiska och kulturella krafter som missionen besatt och frigjorde. Varför har hon då blivit så bortglömd av eftervärlden – trots att hon i stor utsträckning är ”mamma” till dagens *oromiffa*? (Utanför etiopisk missionshistoria och oromokulturella sammanhang är hon ganska okänd.) För att hennes livsöde och gärning inte passar in i dagens missionskritiska diskurs?⁵⁵

Onesimos Nesib (1850–1931), his wife Mihret (died 1888) and their children. Picture taken in Eritrea.

Aster Ganno Salbana (1859–1964), rescued from slavetraders, became a co-worker with Onesimos in the translation of the Bible to Oromiffa. Picture taken in Eritrea.

(*Onesimos* med familj resp. *Aster*. Bilderna från Lundström – Gebremedhin (2011), s. 165)

⁵⁵ Beträffande Asters insatser (hon hade tydligen ett känsligare språköra för oromospråket än Onesimos) och att hon så länge varit bortglömd, t o m i lingvistisk forskning, se Arén (1978), s. 383 f.

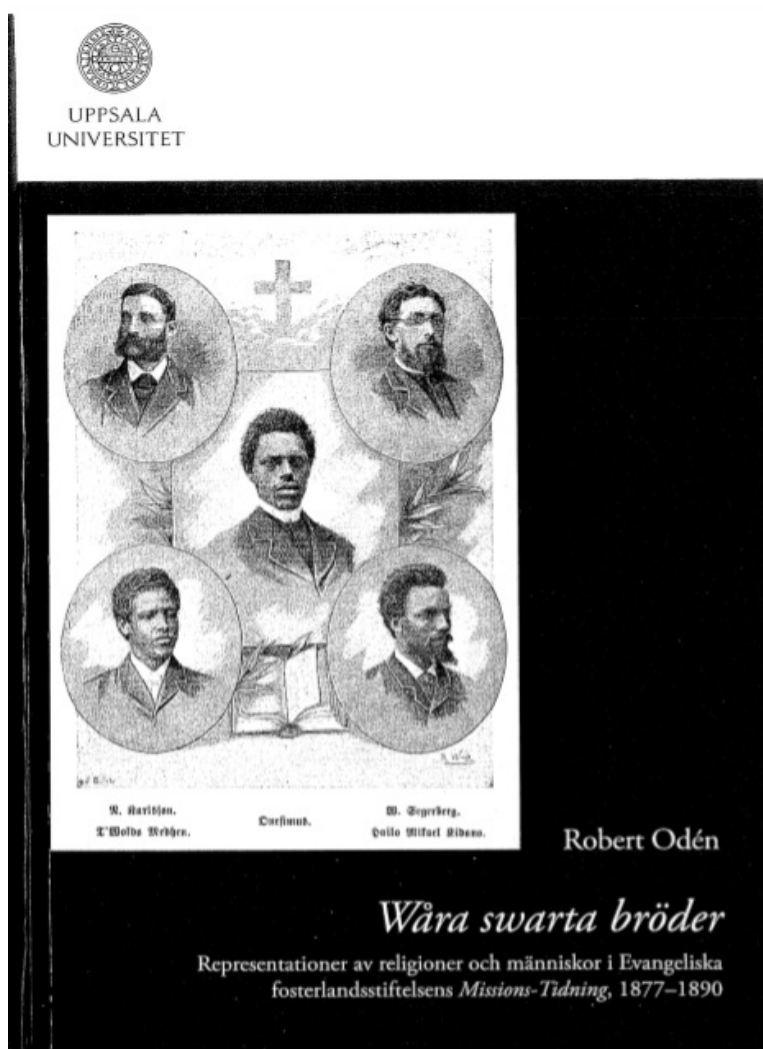

Fenomenet Onesimos

Om *Aster* är en betydelsefull person i oromo-kulturen, vad ska man då säga om *Onesimos*?

Hans insatser är mångsidiga och välkända. Han och hans första hustru Mihret deltog i två av de fem expeditionerna för att nå oromofolket, han försökte på alla tänkbara sätt att nå sitt folk med evangeliet. Trots det motstånd han mötte, kunde myndigheterna och missionens fiender inte förhindra hans litterära arbete. Där skördade han stora framgångar men ofta under stora umbäranden. När han befann sig i Schweiz (!) på ett stort bibeltryckeri för att fysiskt leda det avslutande sättningsarbetet av Bibeln på oromo, fick han reda på att hans yngsta barn avlidit och att två andra barn var sjuka. Hans hustru Lidia (i andra äktenskapet) uppmanade honom dock per brev att stanna kvar där för att få oromo-bibeln färdigtryckt.⁵⁶

Allt detta är väl dokumenterat. Låt ta upp ett annat perspektiv med hjälp av en välkänd bild.

(Framsidan på Odéns doktorsavhandling (2012))

⁵⁶ Arén (1978), s. 384 f.

I sin doktorsavhandling analyserar Odén denna bild från EFS *Missions-Tidning* 1890, vilken också återges på bokens framsida.⁵⁷ Tyvärr har han, enligt min mening, inte helt lyckats ”avkoda” denna bild, vilket återigen aktualiserar Nygrens resonemang om ”materialets motspänstighet”. Odéns metoddiskussion baseras bland annat på Edward Saids tankar om *orientalism*, något som varken underlättar för honom att tolka missionens självklara förutsättningar eller att hålla distans till sina egna.⁵⁸ I detta fall blir resultatet att Odén gör en ganska diffus bildanalys på 15 rader som domineras av tekniska detaljer.⁵⁹

I själva verket är bilden sensationell och kan ”läsas” på minst två sätt. Till att börja med utgör de fem porträtten ett **X**. I de övre hörnen återfinns två namngivna missionärer, i de nedre två namngivna afrikaner. I bildens centrum finns *Onesimos* – som är så välkänd, att han inte ens behöver sitt efternamn (Nesib). Han, den forne slaven, är så känd i Sverige att förnamnet räcker, ungefär som *Zlatan*, *Carola* – eller *Greta*. Om bilden ”läses” *vertikalt*, syns det strålbeprydda korset överst och nederst en uppslagen bibel. Vad finns i centrum, eller vem? Återigen *Onesimos*. Bildspråket är i båda fallen exceptionellt: en inhemsk kristen i centrum, missionärerna förvisade till periferin.⁶⁰

”Gränsöverskridande och normbrytande drag” i svensk roseniansk mission – i praktiken!

Låt oss avslutningsvis citera Arén, ett citat som visar hur andligt och socialt banbrytande EFS mission var redan från början. Så här beskrivs den ”andra gallaexpeditionen” som startade i november 1881 – och läs den gärna utifrån Gal 3:28:

On 9 November 1881 the S.S. Sagasic weighed anchor at the port of Massawa [Eritrea] and headed north for Suakin with the expedition aboard. The party justly attracted attention. Pählman observed:

’We are an odd group of people, bewildering to the world. This was in particular the case on board. Onesimos could hardly explain our situation. Muslims keep their women carefully secluded. No outsider is allowed to look at them. But we all joined around our coffee-pot on deck. The authorities at Massawa could not find out which of us are servants and which are masters.’ [The company consisted of seven persons, two missionaries and five Oromo Christians; the two Oromo couples were recently married.]

European travellers in this part of the world would usually be accompanied by a number of retainers to look after their personal comfort. Not so in this case. As a matter of principle nobody enjoined special privileges. All were equals, whatever the outward difference. The two women could associate with their male companions in an unconstrained and natural manner. No wonder that the Muslim passengers aboard the Sagasic stared at the party in bewilderment. If they had followed highland custom, Mihiret and Sematu [the two women]

⁵⁷ Odén (2012), bokens framsida; jfr s. 200.

⁵⁸ Odén bygger sina metodval på främst Edward B. Said och Gerd Baumann, vilket, enligt min mening, försvårar för honom att förstå den ”pietistiska tankestrukturen”; Oden (2012), s. 53-78.

⁵⁹ Odén (2012), s. 199 f.

⁶⁰ Onesimos var inte okunnig om sin betydelse. På 1890-talet begärde han från EFS att få pastor Cederqvist som sin medhjälpare i oromo-arbetet! Staffan Grenstedt, ”Etiopien”, i: Lundström – Eriksson (2016), s. 97.

would not have mingled with the general company but would have been sitting in seclusion for the whole of their first year of marriage. For their part this was unthinkable. Their education at the Månsson school for girls had not merely widened their horizon: it had given them a new dignity. [---] It was a genuine commitment to Christ that from the very first bound the seven companions together in a unique fellowship, uniting Ethiopians and foreigners, men and women.⁶¹

”Gränsöverskridande och normbrytande drag” i svensk pietistisk / roseniansk mission – så stillsamma och samtidigt så omvälvande kunde de framträda på afrikansk mark på 1880-talet.

⁶¹ Arén (1978), s. 251 f; Ezra Gebremedhin, ”Oromoexpeditionerna”, i: Lundström – Eriksson (2016), s. 72 f.

Källor och litteratur

Icke tryckta källor (i Rune Imbergs privata arkiv)

Afrikakarta från 1812 (avbildad på bricka, inköpt i Kenya 1996 av R. I.)

Imberg, Judith, "Minnen" (maskinskriven text, 1994)

Tryckta källor

Arén, Gustav, *Evangelical Pioneers in Ethiopia : Origins of the Evangelical Church Mekane Yesus* (Stockholm : 1978)

Bosch, David J. Bosch, *Transforming Mission* (New York : 2006, 26th pr.)

Cross, F. L. & E. A. Livingstone (red.), [Oxford] *Dictionary of the Christian Church* (Peabody, MA : 2007)

Eriksson, LarsOlov, "Från missionsinstitut till teologisk högskola", i: LarsOlov Eriksson–Torbjörn Larpers (red). *Johannelund 150 år : 1862-2012* (Uppsala : 2012)

Frend, W.H.C., *Martyrdom and Persecution in the Early Church : A Study of a Conflict from the Maccabees to Donatus*. (Grand Rapids : 1981)

Gachiri, Ephigenia W., IBVM, *Female Cicumcision : With Reference to the Agikuyu of Kenya* (Nairobi : 2001)

Gebremedhin, Ezra, "Oromoexpeditionerna", i: Lundström – Eriksson (2016)

Hastings, Adrian (red.), *A World History of Christianity* (Grand Rapids, MI : 2000)

Holland, Tom, *Dominion : The Making of the Western Mind* (London : 2019, 3. pr.)

Hofgren, Allan, *EFS rötter eller De trodde och vågade*. (Uppsala : 1988)

- *Med Gud och hans vänskap : Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen genom 100 år* (Stockholm : 1956)

Holmström, Stefan, "EFS missionssyn", i: Lundström – Eriksson (2016)

Imberg, Rune, *A Door Opened by the Lord : The History of the Evangelical Lutheran Church in Kenya* (Nairobi / Örkelljunga : 2008)

- "Dr. Krapf – the (Almost) Forgotten Missionary Pioneer", i: SMT / Swedish *Missiological Themes*, 1/2010, s. 49-67

Jarlert, Anders, *Sveriges kyrkohistoria. 6 : Romantikens och liberalismens tid* (Stockholm : 2001)

Krapf, Johann Ludwig, *Reisen in Ostafrika in den Jahren 1837-1855* (Stuttgart : 1964)

Lenhammar, Harry, *Sveriges kyrkohistoria. 5 : Individualismens och upplysningens tid* (Stockholm : 2000)

Lundström, Karl Johan – Ezra Gebremedhin, *Kenisha : The Roots and Development of the Evangelical Church of Eritrea (ECE) 1866-1935* (Trenton, N. J. : 2011)

Lundström, Klas – LarsOlov Eriksson, *Det stora uppdraget : EFS mission 1866 – 2016* (Uppsala : 2016)

Mangalwadi, Vishal, *The Book that Made Your World : How the Bible Created the Soul of Western Civilization* (Nashville : 2011)

Menghestu, Alazar, *Bakgrunden till och framväxten av en luthersk kyrka i Eritrea, 1911-1932 : Eritreanskt-svenskt initiativ* (Sundbyberg : 2003)

- "Framväxten av en luthersk kyrka på Afrikas jord (Eritrea). Uppkomst, utveckling och enhet", i: Larspers, Torbjörn – Rune Imberg (red.): *Den rosenianska väckelserörelsen cirka 1890-1920 och bildandet av Missionssällskapet Bibeltrogna Vänner 1911* (Uppsala : 2010)

Missions-Tidning 1834 – 1844

Nygren, Anders, "Det självklaras roll i historien", i: *Tro och vetande : Religionsfilosofiska och teologiska essayer* (Helsingfors : 1970)

Odén, Robert, *Våra swarta bröder : Representationer av religioner och människor i Evangeliska fosterlandsstiftelsens Missions-Tidning, 1877-1890* (Uppsala : 2012)

Stark, Rodney, *The Rise of Christianity : how the Obscure, Marginal Jesus Movement Became the Dominant religious Force in the Western World in a Few Centuries*. (San Francisco, Cal. : 1997)

Sundkler, Bengt, *Missionens historia : missionskunskap och missionshistoria* (Stockholm : 1963)

Sundkler, Bengt – Christopher Steed, *A History of the Church in Africa* (Cambridge : 2000)

[Svensson, Axel B.], *Missionssällskapet Bibeltrogna Vänners historia under tiden 1911 – 1961* (Stockholm : 1961)

Workman, Herbert B., *Persecution in the Early Church* (Oxford : 1980 [1906/1960])

Internetkällor:

Alma Johanssons gärning i det dåvarande ottomanska riket

< <https://data.riksdagen.se/fil/8055F2D8-57E7-4ED7-BF60-5F53E5D27637> >, läst 210913

Ethiopian Evangelical Church Mekane Yesus

< <https://www.lutheranworld.org/country/ethiopia> >, läst 210913

Fotbindning i Kina

< <https://sv.wikipedia.org/wiki/Fotbindning> >, läst 210913

Könsstympling i Kenya; debattartikel av Rune Imberg

< <https://www.dagen.se/debatt/2015/03/12/kristna-har-lett-kampen-mot-konstympling/> >, läst 210913

Lutheran World Federation

< <https://www.lutheranworld.org/content/member-churches> >, läst 210913